

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**
Відділ суспільствознавчої освіти ІП НАПН України

О.І. Пометун, Г.В. Сєрова

**ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
УЧНІВ-МІГРАНТІВ
НА ЗАСАДАХ ТРАВМО-ІНФОРМОВАНОГО ПІДХОДУ**

Аналітичний звіт
(електронне видання)

Київ - 2025

Київ – 2025

УДК 37.013.42:371.3:316.6

Звіт розглянуто та затверджено на засіданні вченої ради
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 10 від 30 червня 2025 р.)

Рецензенти:

Фідкевич О.Л., кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України

Смагіна Т.М., кандидат педагогічних наук, завідувачка кафедри методики викладання навчальних предметів КЗ «Житомирський ОППО» Житомирської обласної ради

Пометун О.І., Серова Г.В. Впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу : аналітичний звіт (електронне видання) / Пометун Олена, Серова Галина. – К. : Педагогічна думка, 2025. – 42 с.

ISBN 978-966-644-802-9

DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-802-9-2025-42>

В аналітичному звіті представлено результати дослідження впливу тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки дітей-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу в закладах загальної середньої освіти. Описані методологічні засади тренінгової програми, зміст тренінгових занять, особливості учасників, залучених до реалізації програми – вчителів та учнів. Представлені якісні й кількісні показники впливу тренінгової програми на покращення емоційного стану, соціальної адаптації, розвиток м'яких навичок учнів-мігрантів, зростання професійної компетентності вчителів. Результати проведеного дослідження дали змогу авторам сформулювати методичні рекомендації для вчителів і психологів, адміністрації закладів освіти, методистів, викладачів системи післядипломної освіти.

УДК 37.013.42:371.3:316.6
ISBN 978-966-644-802-9

© Інститут педагогіки НАПН України, 2025
© Педагогічна думка, 2025
© Пометун О., Серова Г., 2025

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Актуальність, завдання та методологія дослідження.....	5
2. Загальні відомості про учасників дослідження.....	9
3. Методологія розроблення тренінгової програми із запровадження травмо-інформованого підходу у програму соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів.....	14
4. Практика реалізації тренінгової програми для учнів-мігрантів	19
5. Результати запровадження тренінгової програми (2022-2024 роки).....	23
6. Висновки й рекомендації.....	33
7. Використані джерела	39

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабна війна в Україні, що триває четвертий рік, спричинила одну з найбільших криз вимушеного переміщення в Європі з часів Другої світової війни. Станом на 2024 рік в Україні зареєстровано 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО), з яких майже 21% (997 тисяч) – це діти віком до 18 років. Кількість українських дітей шкільного віку, які перебувають за кордоном, на кінець 2024 навчального року сягнула 1,4 мільйона осіб.

Війна стала безпрецедентним викликом для української системи освіти, значно вплинувши на освітній процес. За даними останніх досліджень, 75% учнів мають прогалини у знаннях. Оцінки батьків та вчителів свідчать, що близько 50% дітей потребують психологічної допомоги.

У цих умовах вчителі стали категорією «перших служб реагування», виконуючи не лише освітню, а й психологічну функцію, спрямовану на створення безпечного освітнього середовища. Така професійна діяльність вимагає спеціальної підготовки вчителів, оскільки більшість дітей вже травмовані війною. З цією метою протягом 2022-2024 років була розроблена та впроваджена тренінгова програма соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу в рамках міжнародного проєкту «Support for Teachers of Students with Experience of Migration (STSEM)» за підтримки громадських та неурядових організацій Швеції, Великої Британії, Німеччини, Польщі та України.

Цей інформаційно-аналітичний звіт, підготовлений для широкого освітнього загалу України, систематизує статистичні та методичні матеріали щодо реалізації зазначеної тренінгової програми. Метою звіту є аналіз ефективності соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу в закладах загальної середньої освіти. Дослідження проведено співробітниками відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України Оленою Пометун та Галиною Серовою.

1. АКТУАЛЬНІСТЬ, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність

За даними Державної служби якості освіти України 2023 року під час війни близько 40% дітей зі Сходу та 30% з Півдня країни були змушені виїхати за кордон чи в інші регіони країни¹. З початку повномасштабної війни в Україні найбільші міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР, Рада Європи) активно долучилися до розробки стратегій інтеграції українських переміщених дітей в освітні системи інших країн. Можемо погодитися з думкою, що переміщені українські діти (діти-мігранти) мають високі показники адаптації до освітнього простору інших країн², проте більшість із них страждає не лише від дислокації, але й від травматичного досвіду.

Війна залишає глибокі емоційні та психологічні рани, впливаючи не лише на фізичне здоров'я. Військові дії, насильство, втрата близьких, руйнування домівок та порушення нормального життя можуть призвести до серйозних фізичних і психічних травм. *Психологічна травма (психотравма)* визначається як психоемоційне порушення, що виникає через вплив інтенсивних або довготривалих гостро емоційних, стресових факторів, які перевищують здатність людини ефективно впоратися з ними³. Внаслідок пережитої небезпеки та вимушеної зміни звичного середовища, діти можуть відчувати тривогу, страх, мати фізичні розлади та проблеми з навчанням, що свідчить про наявність у них психологічної травми.

Дослідження «Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення» за результатами опитування підлітків віком від 14 років у різних регіонах

¹ Державна служба якості освіти (2023). Навчання українських дітей за кордоном під час війни в Україні. Аналітичний звіт за результатами дослідження. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/903/90389/Navchannya_UA_ditey_za-kordonom_zvit_SQE.pdf

² Samoilov, O., Krupenyna, N., Mukhina, G., Bykova, V., & Remekh, T. (2024). Psychological and Pedagogical Aspects of Adaptation of Displaced Ukrainian Children to the Educational Environment of Another Country. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2024, Volume 16, Issue 3, p. 391. DOI : <https://doi.org/10.26822/iejee.2024.339>. Retrieved from <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/2209>

³ Анохіна, В. (2023) Психотравма: що треба знати про психологічну травму, щоб її позбутися. <https://mentoly.com.ua/blog/trauma>

України показало, що 75% учнів мають прогалини у знаннях. Адміністрація (87%) та батьки (51%) визначають основними бар'єрами у навчанні повітряні тривоги, дистанційний формат навчання, а також невміння учнів самостійно вчитись. Серед домінуючих емоцій в учнів є не лише «повітряна», але й внутрішня тривога. Кожен четвертий школяр чи школярка зазначили, що потребують психологічної допомоги, тоді як батьки та вчителі впевнені, що приблизно 50% дітей мають отримати емоційну/психологічну підтримку. Серед інших факторів, що впливають на навчальну успішність школярів та процеси їхньої соціалізації, визначено відсутність мотивації до навчання та ізолюваність (брак соціалізації, вміння комунікувати)⁴.

Виходом із цієї ситуації може стати *травмо-інформований підхід* як спеціальний підхід до навчання дітей, що враховує вплив травматичних подій та створює умови для психологічної безпеки та емоційного благополуччя учнів. Цей підхід дає змогу мобілізувати внутрішні ресурси особистості під час війни, допомогти людині зберегти стійкість, адаптуватися до екстремальних умов та пережити важкі часи. Травмо-інформований підхід ґрунтується на ідеї, що кожен учасник освітнього процесу має певний досвід травми, а освітній процес та середовище необхідно переосмислювати з урахуванням впливу травми на людей, розумінням шляхів її подолання на засадах поваги й визнання індивідуальних потреб⁵.

В умовах сучасної української освіти перед педагогічними колективами постають безпрецедентні виклики, пов'язані з війною та масовою міграцією дітей. Діти, які постраждали від вимушеної міграції, стикаються зі значними труднощами соціального та психоемоційного характеру через зміну середовища проживання та звичного кола спілкування. Дослідження показують, що діти-мігранти частіше страждають від тривожності, депресії, проявів

⁴ SavED. (2024). Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2024. https://drive.google.com/file/d/1_Krf8n2R0WT5K_ci8_fd-GXj9XfNEPyw/view?usp=sharing

⁵ American Psychological Association. (2013). Trauma. <https://www.apa.org/topics/trauma>; Carello, J. Principles for Trauma-informed Teaching and Learning. <https://www.niu.edu/movingforward/resources/principles-for-trauma-informed-teaching.shtml>

посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та поведінкових проблем, що негативно впливає на їхню концентрацію, мотивацію та навчальні досягнення. Переміщені діти, особливо ті, що змінили декілька місць проживання, виявляють зниження рівня самооцінки та перебувають у пошуку нових соціальних ролей, що ускладнює їх інтеграцію в нове навчальне середовище.

Для українських педагогів така ситуація трансформується у щоденну професійну реальність – необхідність взаємодії з дітьми, які потребують особливої уваги та підходу, та постійне створення безпечного й підтримуючого освітнього середовища. Без належної підготовки до такої діяльності вчителі часто відчують емоційне вигорання та недостатню готовність до вирішення психологічних проблем учнів⁶.

Саме тому впровадження спеціальних програм соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів (як тих, що перебувають за кордоном і продовжують навчання в українських школах, так і учнів із сімей ВПО) набуває особливого значення. Це може сприяти не лише кращому доланню стресових ситуацій дітьми, а й педагогам – розвивати професійні компетенції в роботі з учнями, що постраждали від війни, формувати толерантність та підтримку в освітньому колективі. У цьому контексті соціально-педагогічна підтримка, зокрема через позакласне тренінгове навчання, є фундаментальним інструментом, що допомагає педагогам побудувати довірливі стосунки з учнями, розвивати у дітей навички адаптації, емпатії та ефективної комунікації в нових умовах.

Мета дослідження

Метою цього дослідження є:

⁶ Пометун, Олена Іванівна and Серова, Галина Володимирівна. (2024) *Організація соціально-психологічної підтримки учнів, які навчаються за кордоном в умовах війни* In: Соціально-психологічна підтримка учасників освітнього процесу : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 106-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 25-26.04.2024 . КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна, стор. 162-164. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/740998/>

- Представити педагогічній спільноті стан реалізації науково обґрунтованої моделі соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів засобами тренінгового навчання.
- Продемонструвати її ефективність на основі практичного впровадження в закладах освіти різних регіонів України.
- Виявити основні проблеми та перспективи реалізації програми тренінгового навчання на засадах травмо-інформованого підходу в шкільній практиці.

Завдання дослідження

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- З'ясувати, з якими викликами та проблемами стикаються вчителі у навчанні вимушено переміщених дітей (як в межах України, так і за кордоном).
- Проаналізувати сучасний стан впровадження програм соціально-педагогічної підтримки дітей-мігрантів (зарубіжний і вітчизняний досвід).
- Дослідити ставлення педагогів до організації соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів засобами тренінгового навчання на засадах травмо-інформованого підходу, їхнє розуміння сутності цього поняття, ключових компонентів/принципів.
- Оцінити ефективність реалізації тренінгового навчання (практичного інструментарію) з метою соціально-педагогічної підтримки учнів в освітньому процесі за даними опитування.
- Запропонувати напрямки вдосконалення тренінгових програм соціально-педагогічної підтримки учнів з урахуванням сучасних педагогічних стратегій і технологій, які можуть бути інтегровані в щоденну роботу вчителя та психологічної служби школи з метою соціально-психологічної підтримки учнів-мігрантів.

Методологія дослідження

Дослідження впровадження тренінгової програми навчання учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу базувалося на анкетах для вчителів та учнів, створених за допомогою Google Forms. Дослідження проводилося у період з березня 2022 року по червень 2024 року та включало кілька етапів:

1. Перший етап: Контент-аналіз офіційної статистики Державної служби якості освіти України щодо поточної ситуації з навчанням дітей, які вимушено перебувають за кордоном через війну в Україні. Розроблення методики та навчальних матеріалів для українських вчителів, які підтримують учнів щодо інтеграції в нові школи та країни.
2. Другий етап: Аналіз практики шведських і польських вчителів, які навчають учнів-мігрантів, з метою обміну досвідом та розроблення тренінгової програми для учнів-мігрантів.
3. Третій етап: Реалізація тренінгової програми для внутрішньо переміщених осіб.
4. Четвертий етап: Аналіз результатів впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів (як вимушено переміщених за кордон, так і всередині країни) та перспектив її подальшого впровадження.

Аналіз результатів включав кількісні та якісні характеристики за даними опитування.

2. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною віковою групою, з якою проводилось навчання, були підлітки віком 10-15 років. Представники цієї вікової групи у зв'язку з віковими особливостями важко адаптуються до умов нового соціального оточення і страждають від розриву попередніх дружніх зв'язків з однолітками.

У тренінговому навчанні дітей за кордоном взяли участь 698 дітей, які перебували в 32 країнах світу, переїхавши туди в перші місяці 2022 року на

початку широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України. Більшість з цих дітей мали ознаки так званої «травми біженця» і тому потребували психолого-педагогічної підтримки. З цією групою дітей тренінгове навчання проводилось дистанційно.

Друга група дітей із сімей ВПО нараховувала 226 дітей, які внаслідок війни переїхали з Донецької, Харківської, Херсонської, Луганської, Дніпропетровської областей України та перебували на час навчання у західних областях України: Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Львівській, Вінницькій. Для дітей цієї групи були характерні ознаки подвійного травмування: деякі з них пережили сильний стрес під час бомбардування їхніх місць постійного проживання, втрату близьких тощо, що обумовлювало прояви у них травми «війни». Необхідність залишити місце постійного проживання спричинила, як і у першій групі дітей, ознаки травми «біженця». Для дітей з цієї групи заняття проводились у безпосередньому контакті з педагогом (офлайн).

Тренінгова програма реалізувалась у кілька етапів протягом 2022-2024 років. Для участі в програмі запрошувались вчителі-добровольці з тих регіонів України, які найбільше постраждали від військових дій або були частково окуповані. Умовою участі вчителя було його предметне викладання в навчальному закладі, який з перших днів війни організовував онлайн навчання для учнів-мігрантів.

Група вчителів, залучених до тренінгової програми, представляла 11 областей України (Рис.1). Педагогічний стаж переважної більшості (83,3%) становив понад 15 років; 8,3% – від 5 до 10 років та 8,4% – від 10 до 15 років (Рис.2). 95% респондентів – вчителі міських шкіл (Рис.3). Розподіл учасників за предметним викладанням: 29,2% – викладачі англійської мови; 12,5% – української мови і літератури; а також в рівних пропорціях (по 4,2%) представлені вчителі біології, хімії, основ здоров'я, математики, географії, громадянської освіти, фізичної культури (Рис.4). За кваліфікацією – 79,4%

вчителі з вищою категорією (включно зі званнями «вчитель-методист», «старший вчитель»)) (Рис. 5).

Рис. 1. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Укажіть область України, де Ви працюєте» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів).

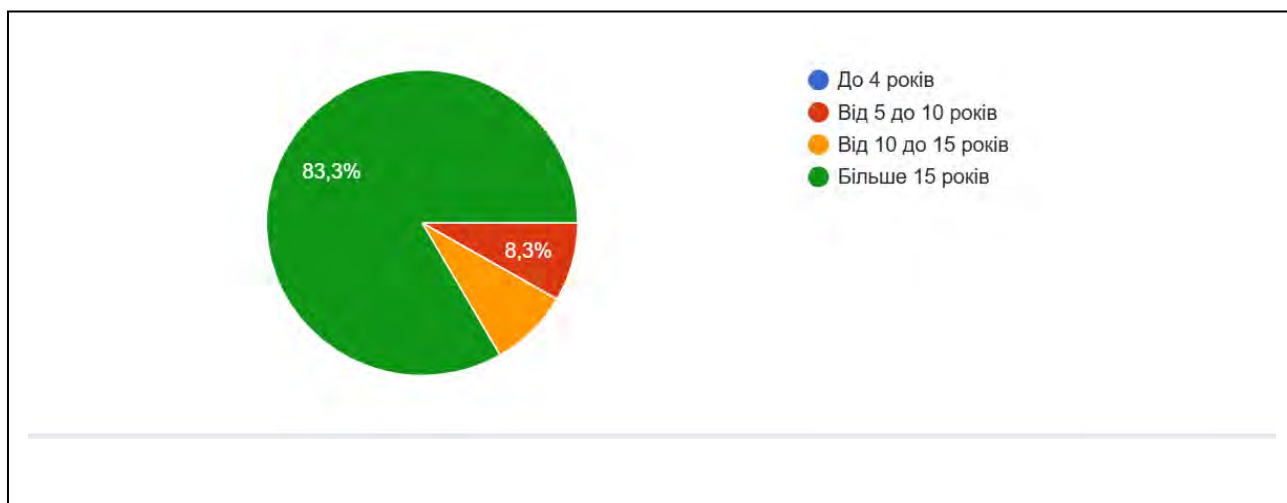

Рис. 2. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Ваш педагогічний стаж» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

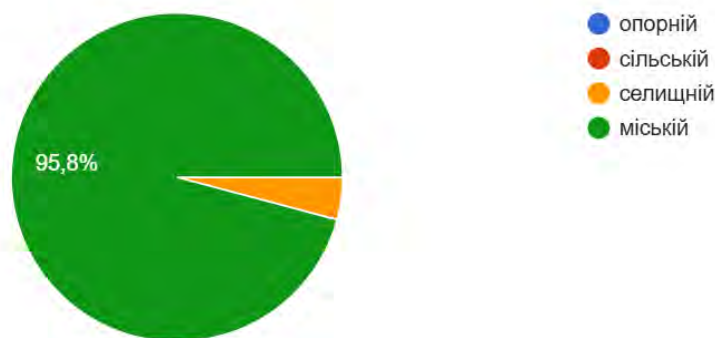

Рис.3. Діаграма відповідей вчителів на запитання «В якій школі Ви викладаєте» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

Рис. 4. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Який предмет Ви викладаєте» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

Рис.5. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Кваліфікаційна категорія, педагогічне звання (якщо є)» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

Організація тренінгових груп базувалася на принципі добровільності та була ініційована безпосередньо вчителями, що брали участь у програмі. Це забезпечило гнучкість у формуванні груп та врахування потреб учнів.

Групи учнів за кордоном:

У перші місяці повномасштабної агресії Росії проти України, коли значна кількість учнів-мігрантів потребувала допомоги в адаптації та зниженні рівня стресу, основною рушійною силою для формування груп було бажання учнів долучитися до позаурочного тренінгу. Вчителі самостійно набирали учнів-мігрантів, які вимушено переїхали в інші країни, але продовжували дистанційне навчання в українських школах. Це були переважно підлітки з різних класів. Обов'язковою умовою була згода батьків на участь їхніх дітей у цих позакласних заняттях. Кожна така група, що працювала онлайн, налічувала від 10 до 20 учнів, а тривалість одного заняття становила до 60 хвилин.

Групи учнів з числа ВПО в Україні:

На четвертому етапі навчання контингент педагогів формувався з учителів західних областей України, які працювали зі школярами з сімей ВПО. Аналогічно попереднім етапам, групи учнів із сімей ВПО також формувалися вчителями з числа учнів різних класів відповідної школи, які виявили бажання брати участь у тренінгу. Такий підхід зумовив різновіковий склад груп (з різницею у 1-2 роки, наприклад: 10-12, 12-14, 14-15 років), що відображає реалії шкільного середовища для ВПО. Тренінгові групи, що працювали офлайн, налічували від 10 до 25 учнів, а тривалість занять варіювалася від 1,5 до 2 годин (детальніше див. Таблицю 1).

Ключові критерії формування та роботи груп:

- Добровільність участі: Обидва типи груп формувалися на основі бажання учнів, що сприяло їхній мотивації та залученості.
- Згода батьків: Отримання дозволу від батьків гарантувало легітимність та підтримку з боку родини.

- Адаптація до умов: Дистанційний формат для учнів за кордоном та офлайн-формат для ВПО в Україні дозволили врахувати особливості їхнього розташування та доступу.
- Віковий діапазон: Врахування підліткового віку як основного контингенту, що потребує психологічної підтримки в умовах адаптації та розриву соціальних зв'язків.

Таблиця 1.

Кількісний склад учасників програми (2022-2024 роки)

Етап	Термін занять	Кількість учнів	Кількість вчителів
1	Червень – серпень 2022 р.	215, з них 102 хлопці, 113 дівчата	15
2	Березень – квітень 2023 р.	257, з них 119 хлопці, 138 дівчата	20
3	Березень – квітень 2024 р.	226, з них 96 хлопці, 130 дівчата	24
<i>Всього працювали он-лайн</i>		698	59
4	Травень-червень 2024 р.	228, з них 105 хлопці, 123 дівчата	17
<i>Всього працювали офлайн</i>		228	17

3. МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРОБЛЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ ПІДТРИМКИ УЧНІВ-МІГРАНТІВ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯМ ОСНОВ ТРАВМО-ІНФОРМОВАНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Методологія розробленої тренінгової програми ґрунтується на інтегративному підході, що поєднує науково доведені принципи травмо-інформованої педагогіки, соціально-емоційного навчання (СЕН) та культурно-адаптованих практик роботи з дітьми-переселенцями⁷.

⁷ Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice-Hall. https://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf; Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. International Journal of Intercultural Relations, 29(6), 697-712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>; Carello, J. Principles for Trauma-informed Teaching and Learning. <https://www.niu.edu/movingforward/resources/principles-for-trauma-informed-teaching.shtml>; Cushner, K., & Brislin, R. (1996). Intercultural Interactions: A Practical Guide (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. <https://sk.sagepub.com/book/mono/intercultural-interactions-2e/toc>; Головатенко, Тетяна Юріївна (2023) Освітологічний вимір концепту «травма-інформоване навчання» у системі професійної підготовки вчителів

Обґрунтування травмо-інформованого підходу

Згідно з фахівцями з травмо-інформованої педагогіки, психологічна травма визначається як емоційна реакція на жахливий або дуже неприємний досвід. Для дітей таким травматичним досвідом став несподіваний від'їзд з місць постійного проживання, що спричинив значний фізичний та емоційний стрес.

Психологи відзначають, що діти-біженці негативно реагують на складнощі переїзду, пошук нового житла, скрутні фінансові та матеріальні умови. Додатковий стрес для дітей шкільного віку викликає необхідність адаптуватися до нової класної/шкільної спільноти, культури та традицій нового регіону України, а іноді й подолати мовний бар'єр. Проблемами також є відчуття самотності, невідповідності іншим, втрата мережі соціальної підтримки, недовіра з боку оточуючих та втрата соціального статусу.

У відповідь на ці виклики необхідна травмо-інформована педагогіка. Вона передбачає здійснення педагогічного впливу з урахуванням та розумінням педагогічними працівниками травматичного досвіду дитини та його наслідків. Такий підхід вимагає запровадження спеціальних принципів роботи з дітьми та створення на цій основі підтримуючого клімату в школі за участі всього колективу. Це включає спеціальну роботу класного керівника та вчителів-предметників, спрямовану на пом'якшення наслідків травматичного досвіду учнів, а також заходи позакласної роботи з позитивним емоційним впливом, що враховують інтереси дитини. Для успішної соціалізації та інтеграції дітей, які належать до категорії внутрішньо переміщених осіб і мають психологічні травми, необхідна підготовка педагогічних працівників: вчителів, шкільних психологів, вихователів.

Методологія розробки програми має суголосну ціль із концепцією соціально-емоційного навчання (СЕН) (англ. Social-Emotional Learning, SEL),

яка є ґрунтовно дослідженим напрямом у педагогіці, психології освіти та теорії розвитку. Авторитетними джерелами для визначення цього поняття є наукові публікації та звіти спеціалізованих організацій, таких як CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning)⁸.

Сутність та компоненти СЕН

СЕН визначається як комплексний підхід, спрямований на розвиток емоційного інтелекту, соціальних навичок та особистісних якостей учнів. Це дозволяє дітям краще розуміти себе та інших, ефективно керувати емоціями, будувати здорові стосунки та успішно адаптуватися до мінливого світу. СЕН розглядається як процес, за допомогою якого молодь та дорослі набувають і застосовують знання, навички та установки для розвитку здорової ідентичності, управління емоціями та досягнення особистих і колективних цілей, прояву власних почуттів і почуттів до інших, встановлення та підтримки підтримуючих відносин, а також прийняття відповідальних та турботливих рішень.

Взаємозв'язок СЕН із комунікативними навичками

Соціально-емоційне навчання тісно пов'язане з тренінгами розвитку комунікативних навичок, оскільки обидва напрямки спрямовані на вдосконалення міжособистісної взаємодії, емоційного інтелекту та ефективного спілкування. СЕН охоплює п'ять основних сфер, які корелюють із навчанням комунікативних навичок:

- *Самоусвідомлення*: розуміння власних емоцій, цілей та цінностей.
- *Саморегуляція*: управління емоціями, думками та поведінкою.
- *Соціальна обізнаність*: розуміння почуттів, перспектив та культури інших.
- *Навички взаємодії*: ефективна побудова стосунків та робота в команді.

⁸ CASEL. (2024). What is the CASEL framework? Retrieved April 27, 2025, from <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/>

- *Прийняття відповідальних рішень*: обміркований вибір щодо власної поведінки та соціальної взаємодії.

Розвиток цих компетенцій є фундаментальною основою для тренінгів, спрямованих на набуття комунікативних навичок, оскільки ефективне спілкування вимагає як емоційної, так і соціальної компетентності. Це робить СЕН важливим підґрунтям психолого-педагогічної підтримки дітей, травмованих війною.

Український досвід експериментального впровадження СЕН підтвердив його ефективність в умовах військового конфлікту⁹. Це свідчить про універсальність та адаптивність цієї концепції для роботи з дітьми, які пережили травматичний досвід.

Розробка та реалізація тренінгової програми

Програма розроблена з урахуванням специфічних потреб цільової аудиторії та спирається на результати сучасних досліджень у галузі психосоціальної підтримки дітей, які пережили вимушене переселення. Для побудови конкретних тренінгових занять застосовувалась інтерактивна модель навчання, що відповідає потребам навчального тренінгу за структурою заняття, методами і техніками організації діяльності учнів.

Програма була орієнтована як на українських дітей-переселенців, які перебувають за кордоном (Ukrainian migrant students), так і на дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Вона реалізовувалась у кілька етапів протягом 2022-2024 рр. за підтримки громадських та неурядових організацій Великої Британії, Німеччини, Швеції та Польщі. Загалом програма охопила учнів з 13 областей України, причому найбільш активно були залучені учні з регіонів, що найбільше постраждали від війни (Донецька, Херсонська,

⁹ Дужик, Н. (2020). Соціально-емоційне навчання в системі сучасних педагогічних знань. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 27. Т 2. С. 186–192.

Елькін, О. Б. (2023). Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: Сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*, (1(10)), 42–56. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(10\).2023.281654](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(10).2023.281654)

Харківська області). У навчанні брали участь діти, які перебували за кордоном від початку війни, та діти, сім'ї яких відносяться до категорії ВПО і перебувають у західній частині України.

Цілі та завдання тренінгових занять

Метою циклу тренінгових занять було сприяти соціально-емоційній адаптації та психологічному відновленню дітей-переселенців через організацію багатосторонньої комунікації в тренінговій групі та розвиток комунікативних навичок, самопізнання та формування ціннісних орієнтирів за наявності посттравматичного впливу подій війни.

Завдання тренінгу передбачали:

1. Організацію відкритого, емоційно підтримуючого спілкування дітей між собою та з дорослими у безпечному середовищі.
2. Розвиток м'яких навичок учнів (soft skills): критичного мислення, креативності, емпатії, емоційного інтелекту, спостережливості, вміння спілкуватися, слухати і висловлюватись, самоорганізовуватись для відвідування занять та виконання завдань, відповідально ставитись до власної участі у тренінгу тощо.

Очікувані результати та критерії успішності

Очікувані результати участі у тренінгових заняттях передбачали, що після навчання учні зможуть:

- Покращити емоційний стан, краще ідентифікувати свої емоції та емоції інших, виявляти емпатію та підтримку.
- Отримати мотивацію до спілкування з однолітками та дорослими, ефективніше спілкуватись у різних ситуаціях.
- Легше адаптуватися до нових груп і спільнот, нових умов життя і спілкування, орієнтуючись на власні цінності та життєві орієнтири.
- Покращити м'які навички: ставити запитання, аргументувати власну думку, брати участь у дискусіях та обговореннях, контролювати емоції та

поведінку, оцінювати свої якості та поведінку, рефлексувати, самоорганізовуватись, працювати в команді.

Досягнення цих результатів розглядалось як критерії успішності запропонованої програми.

Організація освітнього процесу та роль тренінгу

Визначені цілі та результати обумовили спосіб організації спільної діяльності вчителя/вчительки та учнів: створення партнерського, щирого, емоційно та інтелектуально наповненого спілкування у безпечному (з фізичної й психологічно-емоційної точки зору) сприятливому середовищі. Передбачалося, що за таких умов можливо надати дітям реальну підтримку, необхідну для зниження рівня травматичного впливу подій війни на їхні емоції, здоров'я та поведінку.

Цим вимогам найбільше відповідає тренінгове заняття, що відрізняється від інших форм навчання, насамперед, від традиційного шкільного заняття, тим, що воно передбачає активну багатосторонню рівноправну комунікацію всіх учасників/учасниць. Тренінг існує лише як «жива тканина» взаємодії всіх з усіма, вміло організована педагогом за допомогою спеціальних методів і технік. Тренінг надає змогу реалізувати принципи травмо-інформованої педагогіки шляхом застосування доступних для кожного вчителя/вчительки педагогічних інструментів, зокрема інтерактивного навчання¹⁰.

4. ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТРЕНІНГОВОГО ПРОГРАМИ ДЛЯ УЧНІВ-МІГРАНТІВ

Практична реалізація тренінгової програми була орієнтована на підлітків віком 10-15 років, визначених як основна цільова група дослідження. Ця вікова категорія характеризується підвищеною чутливістю до змін соціального

¹⁰ Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.

оточення та розриву існуючих соціальних зв'язків, що ускладнює адаптацію в нових умовах.

Тренінгова програма включала 10 занять, тривалість яких варіювалася залежно від формату проведення: 60 хвилин для онлайн-зустрічей та 1,5-2 години для офлайн-занять. Офлайн-зустрічі проводилися у шкільних приміщеннях або на відкритому повітрі (на шкільному подвір'ї), тоді як онлайн-формат вимагав наявності стабільного інтернет-з'єднання та відповідних гаджетів для комунікації. Гнучкий підхід до формування груп дозволяв залучати підлітків різного віку, що сприяло створенню динамічного навчального середовища.

Кожен етап програми для окремої групи учнів (10-15 осіб під керівництвом одного педагога) передбачав проведення 10 занять раз на тиждень у позаурочний час. Для офлайн-занять приміщення облаштовувались таким чином, щоб забезпечити безпеку та комфорт учасників, зокрема, меблі розташовувались колом для сприяння відкритій комунікації.

Структура кожного заняття була тематичною, спрямованою на інтеграцію інформаційного компонента та практичних вправ для розвитку м'яких навичок (soft skills). Тематика охоплювала питання різноманітності суспільства, поведінки людини в такому середовищі, комунікативних навичок, самооцінки тощо. Зміст тем міг адаптуватися педагогом залежно від кількісного та якісного складу групи, що забезпечувало релевантність та гнучкість навчального процесу.

Програма передбачала визначені експертами спільно з вчителями-учасниками теми тренінгових занять, які представлені в Таблиці 2.

Таблиця 2.

Зміст тренінгового курсу

Теми занять	Очікувані результати їх проведення <i>Після цієї зустрічі учні/учениці зможуть:</i>
Як спілкуватись краще	<i>розповідати</i> що таке спілкування, чому спілкування є важливим та <i>пояснювати</i> які є засоби спілкування,

	правила спілкування, що таке активне слухання; покращити власні вміння слухати і говорити; висловлювати власне ставлення до проблеми спілкування
Мої секрети спілкування	<i>визначати і розповідати</i> про складні ситуації спілкування; <i>пояснювати</i> які є інструменти продуктивного спілкування; <i>поводитись продуктивно</i> у складних ситуаціях спілкування та аналізувати свою поведінку і поведінку інших; <i>застосовувати</i> ефективно власні інструменти спілкування (інтонацію, жести, міміку) і <i>аналізувати результати</i> застосування; <i>сформулювати і оцінити</i> перелік власних інструментів успішного спілкування
Як зрозуміти інших та порозумітись з ними	<i>розповідати</i> , які якості людини сприяють спілкуванню та <i>пояснювати</i> , як інтонація, міміка і жести допомагають зрозуміти та порозумітись з іншими; <i>«читати»</i> невербальну мову, застосовувати інтонацію, міміку і жести в ситуаціях спілкування; <i>розрізняти</i> емоції інших і <i>проявляти</i> та <i>ідентифікувати</i> власні емоції; <i>робити вибір, переконувати, шукати консенсус чи компроміс</i> ; <i>висловлювати</i> власне ставлення щодо поведінки у складних ситуаціях спілкування
Як жити, коли ми всі такі різні	<i>пояснювати</i> , що таке різноманітність, у чому цінність різноманітності та її небезпеки; <i>характеризувати</i> прояви різноманітності навколо себе; <i>формулювати</i> правила толерантної поведінки, насамперед для себе; <i>покращити навички</i> толерантної поведінки; <i>висловлювати</i> власне ставлення щодо різноманітності суспільства і толерантної поведінки
Що таке стереотипи і як вони нам заважають у житті та	<i>пояснювати</i> , що таке стереотипи, чому і як треба <i>позбуватись</i> негативних стереотипів окремої людини і суспільних груп; <i>визначати</i> власні стереотипи й їхній вплив на стосунки;

спілкуванні	<i>висловлювати</i> власні судження щодо стереотипів стосовно окремих людей або груп людей, народів і країн
Як ставити запитання і переконувати інших	<i>пояснювати</i> чому уміння ставити запитання називають мистецтвом, <i>наводити приклади</i> того, як правильно поставлені запитання допомагають у вирішенні різних проблем повсякденного життя; <i>ставити</i> запитання різних типів залежно від ситуації; <i>формулювати</i> сильні аргументи для висловлення власної позиції з метою переконання інших
Поговоримо про мене: Отже, я... Працюємо із самооцінкою	<i>формулювати</i> адекватну оцінку себе, своїх дій <i>здійснювати</i> самопрезентацію <i>говорити</i> про себе позитивно і поводитись відповідно до цього <i>виявляти</i> свої можливості для розвитку і вдосконалення
Які вони, мої цінності	<i>пояснювати</i> , що таке цінності людини, як вони впливають на поведінку і життя людини; <i>називати</i> власні життєві цінності, чому вони важливі для них, <i>наводити приклади</i> того, як проявляються цінності у їх повсякденному житті й поведінці, як і чому життєві цінності з часом можуть змінюватись; <i>змінити</i> власну поведінку у відповідності до цінностей; <i>висловлювати</i> й <i>аргументувати</i> власну позицію щодо значення цінностей у житті окремої людини й спільних цінностей, які можуть зближувати й об'єднувати людей
Які цінності об'єднують українців	<i>пояснювати</i> , чому спільні цінності громадян важливі для держави; <i>називати</i> цінності, що об'єднують громадян України, <i>наводити приклади</i> того, як проявляються ці цінності у повсякденному житті й поведінці громадян; <i>висловлювати</i> й <i>аргументувати</i> власну позицію щодо цінностей, які є найбільш значущими для майбутнього України
Фінальна зустріч. Новий стиль мого життя	<i>висловити</i> власні думки щодо участі в заняттях <i>відрефлексувати</i> зміни, що відбулись в їхньому житті, спілкуванні та навчанні за час занять

Виклики та стратегії подолання під час реалізації тренінгової програми

Реалізація тренінгової програми на всіх чотирьох етапах супроводжувалася значними викликами, зумовленими повномасштабною війною в Україні. Їхнє подолання вимагало адаптивних підходів та додаткових організаційних зусиль.

Основні виклики:

- Обставини воєнного часу:

Функціонування програми відбувалося в умовах нестабільності, спричиненої військовим конфліктом. Це включало перебої з електропостачанням, проблеми з інтернет-зв'язком, а також необхідність забезпечення безпеки учасників під час повітряних тривог. Ці фактори створювали значні логістичні та операційні бар'єри, особливо для онлайн-занять.

- Недостатній досвід педагогів:

Більшість залучених вчителів не мали достатнього досвіду організації інтерактивного навчання, що є ключовим для тренінгового формату. Це вимагало значної роботи з підготовки та методичної підтримки педагогічного складу.

- Підвищене навантаження на вчителів:

Війна суттєво збільшила завантаженість педагогів, які, окрім своїх основних обов'язків з викладання предметів та навчання учнів, також стикалися з новими викликами, пов'язаними з психологічною підтримкою дітей та адаптацією до змінених освітніх умов.

Стратегії подолання:

Для успішної реалізації програми та мінімізації негативного впливу зазначених викликів було впроваджено комплексні заходи. Зокрема, для вчителів, які безпосередньо проводили тренінги з учнями, на кожному етапі

програми організовувалися не лише заняття з професійного розвитку, а й спеціальні сесії психоемоційної підтримки, які проводили професійні психологи. Такий підхід дозволив підтримати ментальне здоров'я педагогів, знизити ризик емоційного вигорання та підвищити їхню готовність до роботи в складних умовах.

Ефективне подолання цих викликів підкреслює важливість адаптивності, гнучкості та комплексної підтримки учасників освітнього процесу в кризових умовах.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАННЯ УЧНІВ-МІГРАНТІВ (2022-2024 РОКИ)

Оцінювання поточної ефективності тренінгової програми здійснювалося шляхом постійного моніторингу, що включав комплексний підхід до збору та аналізу даних. Такий підхід дозволив забезпечити безперервне вдосконалення програми на основі отриманих зворотних зв'язків.

Методи та інструменти збору даних

Основним методом збору даних про ефективність програми стали анкети зворотного зв'язку для учнів та вчителів. Цей вибір був зумовлений значними перевагами анкетування в умовах нестабільної безпекової ситуації, зокрема можливістю:

- Адаптувати зміст анкет до умов війни, включаючи специфічні питання, що враховують досвід вимушеного переміщення та адаптації.
- Охопити всіх учасників навчання, незалежно від їхнього територіального розташування (зокрема, тих, хто перебував у різних країнах).
- Провести дослідження з обмеженими часовими та матеріальними ресурсами.

Для підвищення достовірності та валідності результатів анкетування доповнювалося якісними методами:

- *Спостереження педагогів* за змінами у поведінці та емоційному стані дітей.
- *Аналіз висловлювань учнів*, особливо під час рефлексивних вправ наприкінці кожного заняття та в індивідуальних бесідах.
- *Тижневі звіти вчителів*, які відображали проміжні результати кожного заняття та найбільш ефективні, на їхню думку, вправи і методи. Ці звіти обговорювалися на спеціальних сесіях професійного розвитку.
- *Опосередковані кількісні дані*, такі як відвідування учнями занять та їхня активність у виконанні завдань.

Процедура та етичні аспекти анкетування

Анкетування проводилось дистанційно онлайн протягом 1-2 тижнів після завершення кожного етапу навчання. Такий графік був обумовлений умовами війни, територіальною віддаленістю учасників, а також етичними міркуваннями щодо опитування учнів, які пережили/переживають стресовий вплив.

Загалом в анкетуваннях взяли участь 76 вчителів та 278 учнів. Учасники заповнювали анкети особисто, їм гарантувалась анонімність та конфіденційність наданої інформації. Щодо етики дослідження, від дорослих учасників та батьків учнів було отримано дозвіл на анонімне цитування, а також на інтеграцію результатів дослідження в будь-які доповіді на конференціях або публікації за результатами програми.

Структура анкет

Анкета зворотного зв'язку для вчителів складалася з 20 закритих і відкритих запитань, згрупованих у такі тематичні блоки:

1. *Актуальні загальні дані про респондента*: місце роботи та проживання, педагогічна кваліфікація, стаж роботи.
2. *Загальна оцінка корисності програми*: обґрунтування корисності (допомога дітям, професійне зростання, отримання нової інформації).

3. *Оцінка ефективності програми для учнів:* зміни у поведінці, емоційному стані, залученості та розвитку м'яких умінь і навичок дітей; опис досягнутих учнями результатів навчання.
4. *Оцінка пропонованої методології:* ефективність пропонованих форм, методів, інструкцій, системи підготовки до занять, а також виявлені складнощі в реалізації програми.
5. *Пропозиції для вдосконалення програми:* покращення методичного супроводу.

Анкета для учнів містила 12 закритих і 1 відкрите запитання, групованих у 3 блоки:

1. Загальні відомості про респондентів.
2. Участь учня у програмі: кількість відвіданих занять, що було важливим і цікавим на заняттях.
3. Результати навчання: набуті нові навички, зміни в емоційному стані, ставленнях та ціннісних орієнтаціях.

Попередні результати задоволеності програмою

Важливим фактом є те, що в середньому у всіх опитуваннях 85% учасників відзначили високий рівень задоволення програмою, а 15% – задоволення. Цей показник стосується як учнів, так і вчителів. Конкретні оцінки вчителів щодо ефективності для них участі у програмі подано на Рисунку 6.

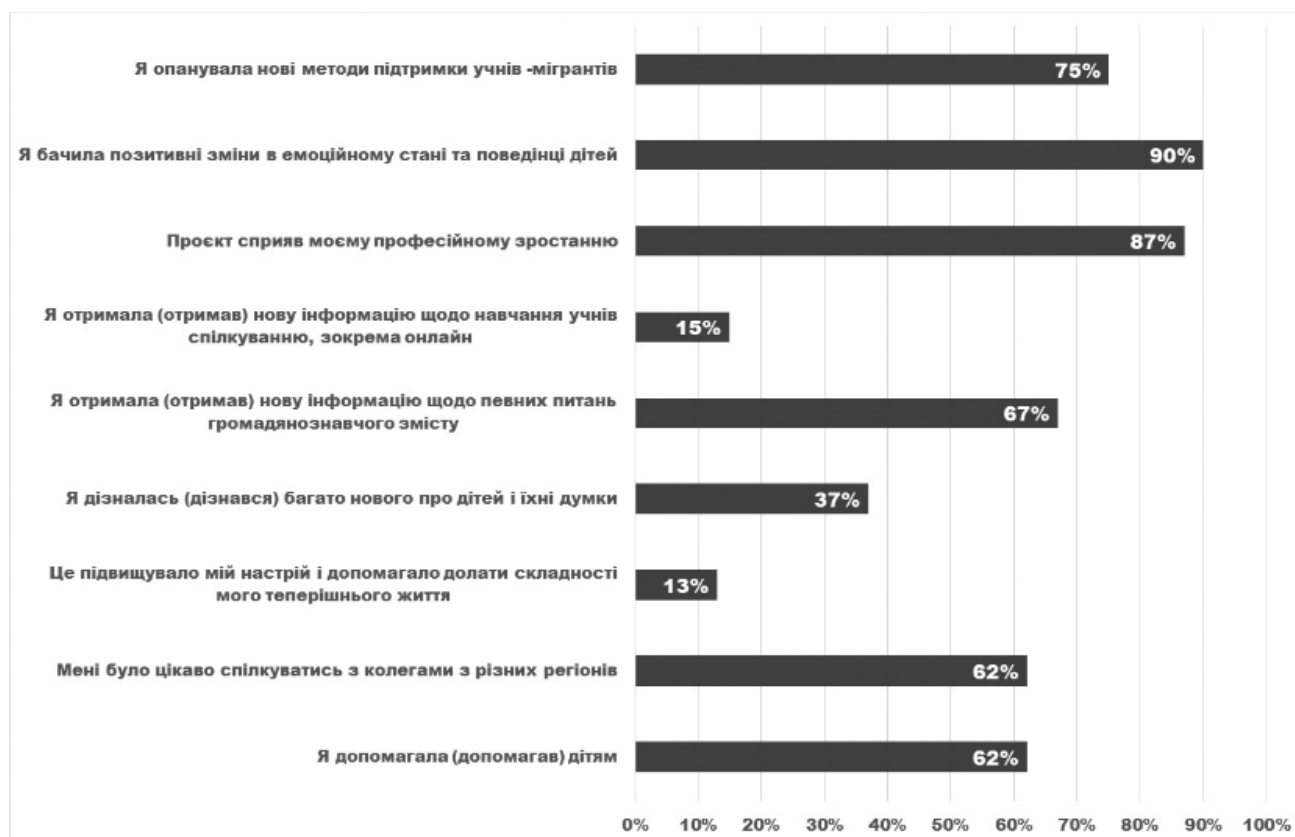

Рис. 6. Суб'єктивні оцінки вчителів щодо ефективності для них участі в програмі (за даними анкетування)

Аналіз впливу програми на учасників

Аналіз відгуків учасників тренінгового навчання дозволив виявити ключові сфери впливу програми, що включають: соціальну адаптацію учнів, надання емоційної підтримки, розвиток практичних навичок та формування підтримуючої спільноти.

Соціальна адаптація учнів

Програма суттєво сприяла соціальній адаптації учнів у новому середовищі проживання. Педагоги відзначають значні зміни у взаємодії та ставленні дітей. Наприклад, вчителі описують, як учні стають «ближчими, уважними, толерантними, дорослими й відповідальними». Було також помічено, що діти «почали звертати увагу на традиції, культуру країн, де перебувають», що свідчить про їхню активну інтеграцію. Один з відгуків учителів метафорично описав цей процес як «повернення до самих себе, але в

новому світлі, нових умовах». За даними опитувань, **53% підлітків** підтверджують зростання почуття адаптованості у новому середовищі¹¹.

Емоційна підтримка та психологічне відновлення

Педагоги особливо підкреслюють позитивні зміни в емоційному стані дітей та їхню реакцію на емоційну підтримку, отриману під час занять. Відгуки вчителів свідчать про те, що діти «стали більш розкутими», «між учнями поновились зв'язки», «дізнались один про одного багато нового, дехто відкрив своїх однокласників з іншого боку». Відзначається також «повернення до творчого стану, коли хочеться діяти, брати участь, фантазувати, а не робити лише автоматичні рухи». Спілкування на заняттях «допомогло відчувати близькість та підтримку», а діти «демонструють бажання зустрічатися» та мають «гарний настрій». Серед суб'єктивних оцінок учнями персональної корисності програми, **51%** відзначили подолання відчуття самотності, а **57%** – можливість відчувати себе щасливими.

Розвиток м'яких (soft skills) навичок.

Аналіз звітів педагогів вказує на значне оволодіння учнями різноманітними життєвими навичками: комунікативними, критичного мислення, емоційного інтелекту, самопрезентації, тощо. Вчителі зазначають, що учні «висловлюють свої думки більш сміливо, а головне більш грамотно, впевнено і переконливо». Було помічено «поступ учасників від заняття до заняття, їхнє вміння критично ретельно аналізувати почуте, розв'язувати проблеми спілкування та адаптації». Учні також демонструють «уміння говорити про власні почуття, проявляти емпатію». Крім того, спостерігається «покращення навичок групової і парної роботи, взаємопідтримку і командність» (Рис. 7).

¹¹ Дані по аналізу відповідей учнів подані у середньому за всіма опитуваннями

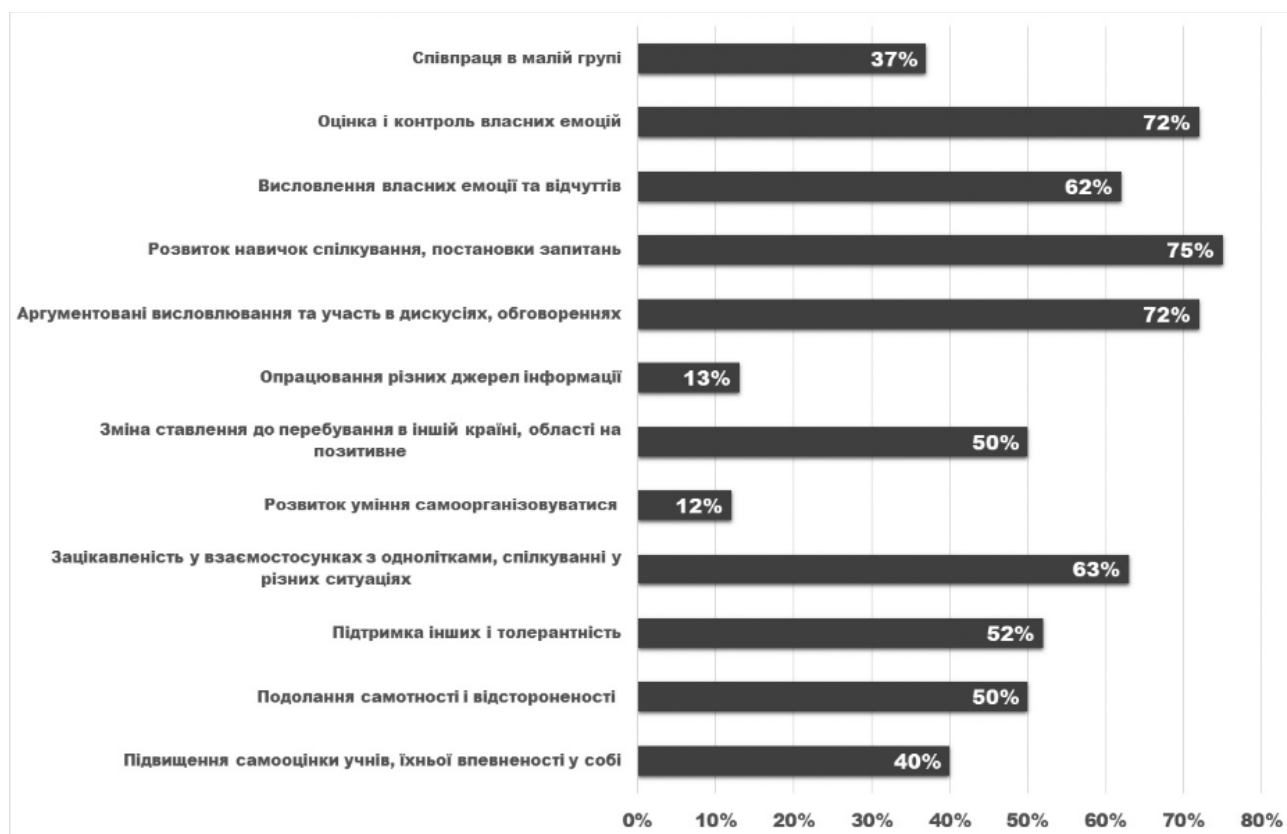

Рис 7. Узагальнені дані щодо розвитку м'яких навичок учнів під час тренінгового навчання (за опитуваннями вчителів)

Формування підтримуючої спільноти

Сукупність відгуків свідчить про формування під час тренінгів унікальної підтримуючої спільноти, де діти могли відчувати себе в безпеці, отримати розуміння та підтримку від однолітків та педагогів. Це є критично важливим для дітей, які пережили травму, оскільки дозволяє відновити відчуття приналежності та довіри.

Вплив програми на навички учнів та формування спільноти

Програма тренінгового навчання продемонструвала значний позитивний вплив на розвиток ключових навичок учнів, що підтверджується їхніми самооцінками. У відповідях на запитання про набуті вміння, учні передусім виокремили: «уміння висловлювати думки» (82% респондентів), «слухати інших» (73%), «робити власні висновки» (71%), «шукати відповіді на складні запитання» (61%), «спостерігати за життям людей навколо і власною

поведінкою» (60%). Менш вираженими, але все ще значущими, були показники «ставити запитання» (47%) та «пропонувати власні рішення» (45%). Ці дані свідчать про комплексний розвиток когнітивних, комунікативних та рефлексивних здібностей підлітків.

Особливо показовою є тенденція до перетворення кожної з груп учнів у підтримуючу спільноту. Ця динаміка спостерігалася навіть у випадково сформованих та різновікових групах, які становили до 50% від усіх учасників на кожному етапі програми. Відвідали усі заняття – 40,4 % учнів; більше половини занять – 40,3% учнів. Переконливим індикатором успішності у формуванні таких спільнот є низький відсоток учнів, які за власною ініціативою припиняли відвідувати заняття протягом усього періоду навчання — він не перевищував 8-10% (див. Рисунок 8).

Це підкреслює високу залученість учасників та комфортну атмосферу, створену в рамках тренінгових груп, що є критично важливим для психосоціальної підтримки дітей в умовах військового конфлікту.

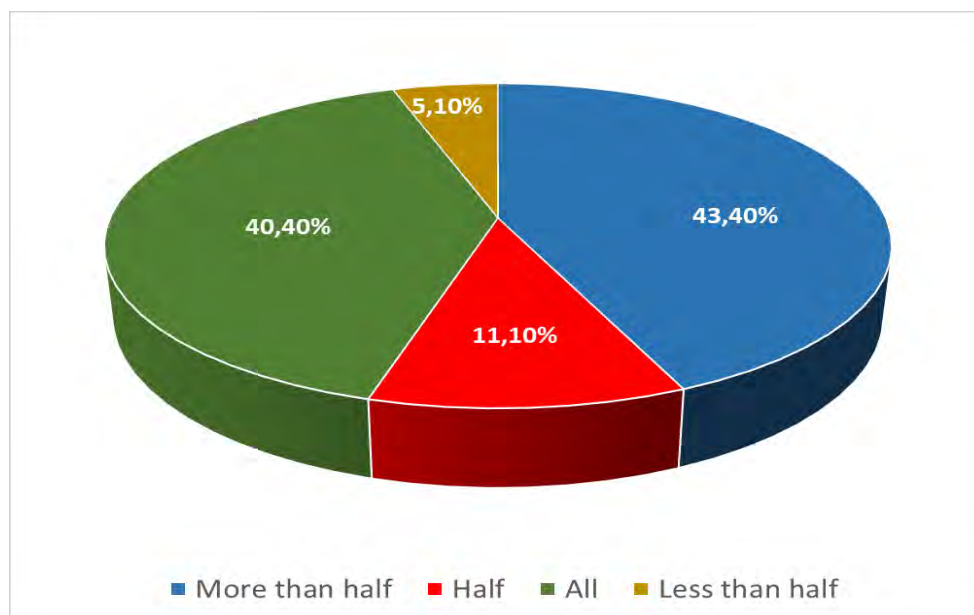

Рис. 8. Кількість занять, які відвідали учні (за даними звітів вчителів)

Під час тренінгових занять вчителі відзначали зміцнення спільноти учнів, що є критично важливим для соціально-педагогічної підтримки дітей в умовах війни. Відгуки педагогів свідчать про високий рівень залученості та щирість

учнів під час спілкування. Один із вчителів зазначив, що програма «більше об'єднала дітей та їхніх батьків у співпраці», а інший підкреслив, що «це спілкування допомогло дітям відчувати близькість одне до одного». Емпіричні дані підтверджують ці спостереження: **67% підлітків** відчули себе частиною спільноти в процесі занять, а **42% учнів** вказали на відчуття єдності з іншими як прямий результат навчання.

На систематичних зустрічах та в опитуваннях вчителі фіксують значний прогрес у поведінці та розвитку учнів, зокрема:

- Покращення групової динаміки: Зростання взаємодії та співпраці в групах.
- Розвиток емоційного інтелекту: Підвищення здатності розуміти власні емоції та емоції інших.
- Підвищення рівня залученості дітей: Збільшення активності та інтересу до навчального процесу.
- Формування стійких соціальних зв'язків: Зміцнення відносин між учнями.

Серед конкретних поведінкових змін, педагоги найчастіше вказують на позитивну динаміку в активності участі в групових дискусіях, готовності до співпраці, проявах ініціативи та готовності до конструктивного вирішення конфліктів. Вчителі також відзначають покращення загального емоційного фону дітей, їхньої здатності до емоційної саморегуляції, зростання рівня стресостійкості та покращення якості міжособистісних стосунків.

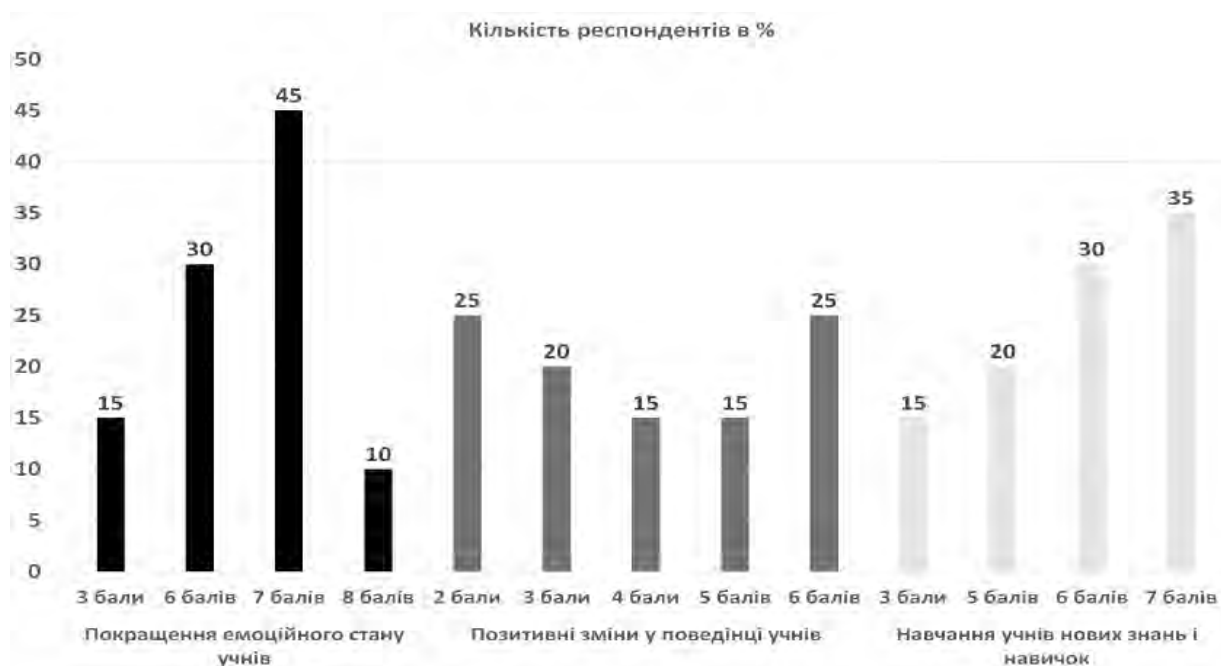

Рис. 9. Зміни, які спостерігали вчителі в учнів – учасників навчання під час реалізації програми (за шкалою від 1 до 10)

Аналіз впливу програми на педагогів та методична ефективність

Аналіз відгуків педагогів щодо методів, використаних у програмі, підтверджує висунуте припущення стосовно *ефективності організації інтерактивної взаємодії* у процесі соціально-емоційного навчання. У своїх відповідях вчителі часто порівнюють різні застосовані техніки, що свідчить про їхнє глибоке осмислення методичного інструментарію.

Зростання професійної компетентності вчителів

Дослідження впливу програми на педагогічний склад насамперед демонструє значне зростання їхньої професійної компетентності у використанні соціально-психологічного тренінгу як форми позаурочного навчання підлітків в умовах війни. Зокрема, вчителі відзначають такі аспекти позитивного впливу програми:

- Удосконалення вмінь та навичок роботи з травмованими учнями:

Це включає глибше розуміння природи травми та ефективне застосування технік психологічної підтримки. Педагоги отримали конкретні інструменти для

роботи з дітьми, які пережили травматичний досвід, що підвищило їхню здатність надавати адекватну допомогу.

- *Зростання впевненості у власній педагогічній компетентності:*

Отримані знання та практичний досвід сприяли підвищенню самооцінки вчителів та їхньої впевненості у власних силах щодо роботи зі складними викликами, які ставить війна перед освітнім процесом.

- *Покращення власного емоційного стану:*

Програма позитивно вплинула і на психоемоційний стан самих педагогів. Відзначається зменшення ознак професійного вигорання та зростання емпатії, що є критично важливим для збереження їхнього ресурсного стану та ефективності у роботі.

- *Зміни у підходах до навчання та взаємодії з учнями:*

Отриманий досвід сприяє переосмисленню традиційних педагогічних практик. Вчителі починають інтегрувати принципи травмо-інформованої педагогіки та соціально-емоційного навчання у повсякденну взаємодію з учнями, створюючи більш підтримуюче та безпечне освітнє середовище.

Ці результати підкреслюють не лише прямий вплив програми на учнів, а й її значну роль у професійному розвитку та психологічній підтримці вчителів, що є необхідною умовою для сталості та ефективності освітнього процесу в умовах військового конфлікту (Рис. 10).

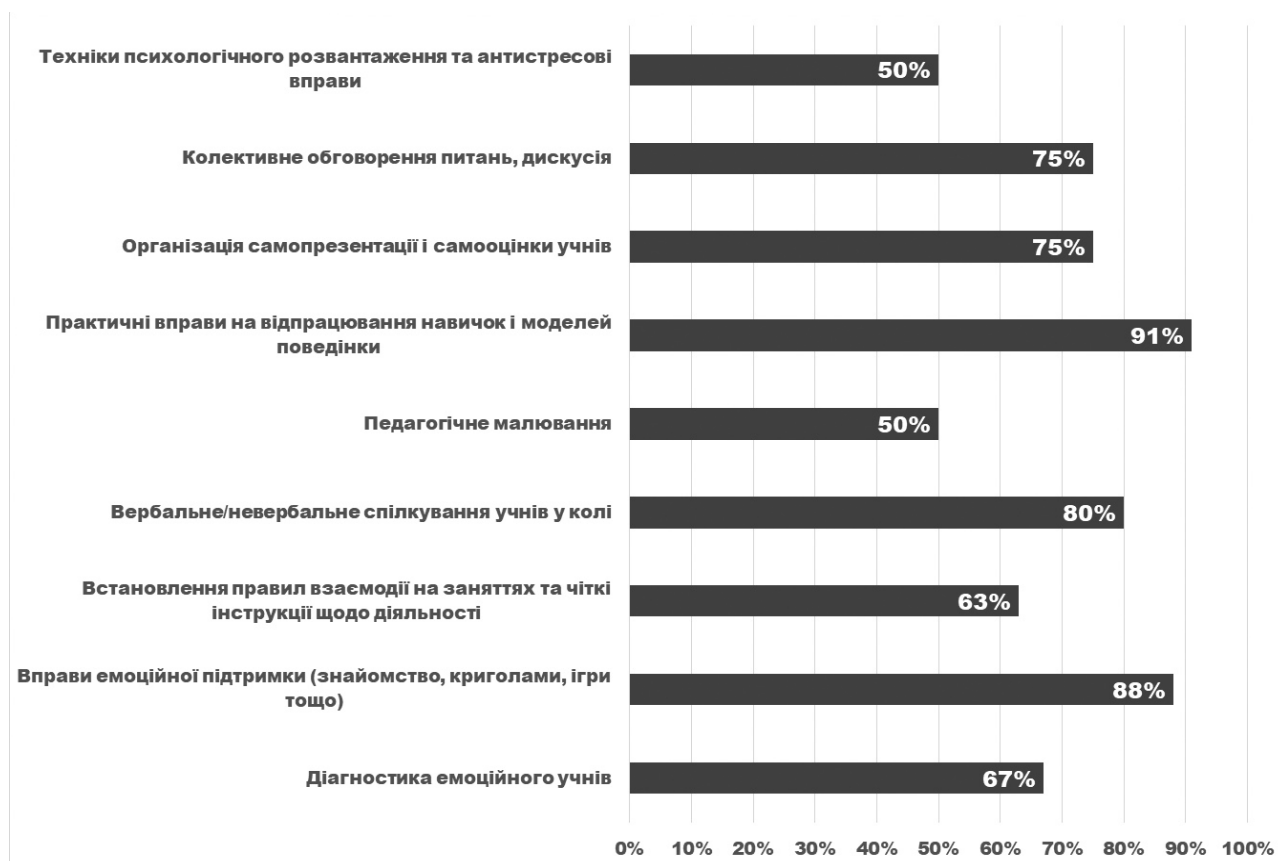

Рис. 10. Оцінка вчителями розвитку власних професійних навичок (за даними звітів вчителів)

6. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведений аналіз результатів впровадження програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів засобами тренінгового навчання підтверджує її позитивний вплив на емоційний стан, соціальні навички та адаптацію дітей у надзвичайних умовах. Ці емпіричні дані узгоджуються з ключовими положеннями травмо-інформованого підходу, який акцентує на значенні створення безпечного освітнього середовища, розвитку соціальних навичок та формуванні відчуття підтримки для дітей, які пережили стрес та втрату. Виявлена відповідність програми принципам гуманістичної педагогіки та ідеям А. Маслоу щодо базових потреб у безпеці, прийнятті та самореалізації додатково підкреслює її теоретичну обґрунтованість.

Отримані дані щодо позитивних змін у емоційному стані дітей корелюють з результатами досліджень програми «Школа, що сприяє здоров'ю»

(HPS)¹², проведеної в школах Палестини, Гази та Тайланду після кризових подій. Як і у випадку з нашим дослідженням, мета-аналіз вказаних програм показав ефективність тренінгових занять та когнітивно-поведінкової терапії, інтегрованих у шкільне середовище, для зменшення симптомів посттравматичного стресового розладу серед молодих людей.

Позитивна динаміка у формуванні соціальних навичок учнів-мігрантів підтверджує принципи теорії соціального навчання (А. Бандура, 1977), яка розкриває процес формування соціальної поведінки засобами спостереження й моделювання. В контексті нашої програми було виявлено, що через інтерактивну взаємодію та наслідування ефективних моделей поведінки, учні-мігранти справді засвоюють нові соціальні та комунікативні стандарти, необхідні для успішної адаптації у шкільному середовищі.

Сильні сторони та обмеження програми

Аналіз реалізації програми виявив низку істотних переваг:

1. Системний підхід:

Програма демонструє масштабність та комплексність, охопивши значну кількість учасників (926 учнів та 76 вчителів) протягом чотирьох етапів реалізації. Це свідчить про потенціал її масштабування та стійкість у впровадженні.

2. Гнучкість впровадження:

Здатність програми успішно адаптуватися як до онлайн-формату (з використанням платформи Zoom та додаткових цифрових інструментів), так і до офлайн-форматів є її ключовою перевагою. Ця гнучкість виявилася особливо важливою в умовах невизначеності та змін, спричинених воєнним станом.

¹² Jahanfar, A., Hessle, S., Ahmadi, N., Hollander, A. C., Wändell, P., & Back, M. (2021). Evaluation of a school-based intervention to promote mental health of refugee youth in Sweden (The RefugeesWellSchool Trial): Study protocol for a cluster randomized controlled trial. *Trials*, 22 (1), 64. <https://doi.org/10.1186/s13063-020-04995-8>; Meroni, C., & Velasco, V. (2023). School-based interventions for migrant students in the framework of the health promoting whole-school approach: An umbrella review. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/3/1894>

3. *Чітка структура тренінгових занять:*

Наявність обов'язкових трьох частин (вступної, основної та підсумкової) забезпечила емоційну безпеку учнів, ефективну реалізацію навчальних завдань та сприяла рефлексії набутого досвіду.

4. *Комплексний методичний супровід вчителів:*

Організаційна та методична підтримка педагогів, що включала детальні інструкції та підготовлені презентації перед кожним заняттям, забезпечила ефективність впровадження програми навіть тими вчителями, які не мали достатнього досвіду організації інтерактивного навчання. Додаткова емоційна підтримка вчителів (проведення спеціальних занять з психоемоційної підтримки) підвищила їхню резильєнтність та готовність ефективно працювати з дітьми.

5. *Орієнтація на розвиток м'яких навичок:*

Програма цілеспрямовано сприяла формуванню таких критично важливих умінь, як вміння ставити запитання, аргументувати власну думку, брати участь у дискусіях, контролювати емоції та поведінку, рефлексувати, самоорганізовуватись та працювати в команді.

Обмеження програми

Поряд із сильними сторонами, дослідження виявило також певні **обмеження програми**, які потребують подальшого врахування:

1. *Обмеження щодо кількісних показників ефективності:*

Анкетування охопило лише 278 учнів із 926 учасників (приблизно 30%), що обмежує репрезентативність отриманих даних. Незважаючи на розуміння цих обмежень в умовах воєнного часу, для більш глибоких статистичних висновків необхідне розширення вибірки. Проте, навіть за цих умов, отримані дані мають цінність і дозволяють зробити попередні висновки про ефективність запропонованого підходу.

2. *Нерівномірна готовність вчителів до впровадження програми:*

Більшість педагогів не мали достатнього досвіду організації інтерактивного навчання, що вимагало значних додаткових зусиль з їхньої підготовки та адаптації методичних матеріалів.

3. Висока залежність від технічних умов:

В онлайн-форматі ефективність програми суттєво залежала від стабільності електропостачання та інтернет-зв'язку. Необхідність убезпечення під час повітряної тривоги також значно ускладнювала проведення занять, що в умовах війни створювало додаткові виклики.

4. Значна завантаженість педагогів:

Збільшення обсягу обов'язків з викладання предметів та навчання учнів у школах, пов'язане з війною, обмежувало можливості вчителів повноцінно залучатися до реалізації програми.

5. Брак індивідуалізованого підходу до ступеня травматизації учнів:

Неоднаковий досвід переживання воєнних подій вимагав більш індивідуального підходу до кожного учня, що було складно повноцінно забезпечити в рамках групової роботи.

Проведена робота з впровадження та вивчення тренінгової програми навчання учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу дозволяє зробити такі **висновки**:

- Програма довела свою результативність у формуванні навичок спілкування, емоційної стійкості, взаєморозуміння та адаптації в умовах воєнного часу.
- Залучення вчителів до реалізації програми сприяло підвищенню їхньої компетентності у підтримці дітей, що опинилися у стресових ситуаціях, та розвитку навичок застосування інтерактивних форматів навчання.
- Гнучкість програми дозволяє її впроваджувати як в онлайн, так і в офлайн форматі, що є критично важливим в умовах тривалого періоду невизначеності, спричиненої війною.

Рекомендації щодо вдосконалення дослідження впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу:

1. Розширення вибірки та репрезентативності даних

- *Розширити кількість анкетованих учнів та вчителів.* Анкетування охопило лише $\approx 30\%$ реальних учасників програми. Включення більшої кількості учасників підвищить статистичну достовірність результатів.

- *Врахувати специфіку різних регіонів і контекстів* (місто/село, захід/схід України, країни перебування для мігрантів) — для виявлення локальних відмінностей та бар'єрів.

2. Довгострокове відстеження ефективності

- *Здійснювати лонгітюдне (довготривале) відстеження учнів.* Дослідження зараз обмежується короткостроковим ефектом. Важливо відслідковувати, чи зберігається позитивна динаміка в емоційному стані, соціальних зв'язках, успішності через 6-12 місяців після завершення тренінгу.

- *Аналізувати динаміку повернення учнів до звичайного навчання, поступ у «життєстійкості».*

3. Більша увага до індивідуалізованого підходу та рівня травматизації

- *Впроваджувати індивідуалізовані треки підтримки для учнів з найвищими проявами травматичних станів.*

- *Використати додаткові інструменти діагностики психологічного стану* (самооцінки, шкали ПТСР) для більш чіткого групування та побудови програм адаптації.

4. Підвищення кваліфікації, супровід та методична підтримка педагогів

- *Забезпечити постійну підтримку для педагогів після проходження тренінгів:* майстер-класи, психологічний супровід, обмін міжпрофесійним досвідом.
- *Створити онлайн-платформу для взаємодії педагогів-учасників, обміну кейсами, методиками, підтримкою.*

5. Доопрацювання змісту тренінгових програм

- Розробити *спеціалізовані модулі* для різних вікових груп, включаючи старших підлітків і молодших дітей.
- Включати *тематику медіаграмотності, безпеки у цифровому середовищі*, вправи з протидії булінгу, гендерної рівності, підвищення громадянської активності.

6. Більша інтеграція в освітню політику

- *Залучати до дослідження адміністрації закладів освіти та батьків*, що дасть ширший погляд на ефекти програми.
- Пропонувати *імплементацію елементів травмо-інформованої педагогіки у шкільні політики та офіційні навчальні програми*.

7. Поглиблення якісних методів дослідження

- Розширити використання *глибинних інтерв'ю, фокус-груп, етнографічних методів* для аналізу реального досвіду учнів, педагогів, батьків.
- Інтегрувати *кейс-стаді, докладні описи окремих життєвих історій*.

8. Технічна та організаційна стійкість

- Продумати *альтернативні формати для проведення тренінгів у разі перебоїв зі світлом та інтернетом* (друковані матеріали, офлайн-зустрічі).
- Створити *резервний пул тренерів-психологів*, які можуть оперативно долучатися по регіонах.

9. Оцінювання впливу програми на шкільну спільноту в цілому

- Вивчати не лише учасників, а й динаміку взаємодії в загальному колективі, рівень інтеграції та підтримки серед педагогів, школярів, адміністрації.

10. Дослідити бар'єри та мотивацію не учасників

- Вивчити причини, чому частина учнів або вчителів не брала участі у програмі, або відмовилася згодом — це допоможе адаптувати формат та стратегії залучення.

Висновок:

Запропоновані рекомендації сприятимуть підвищенню якості, валідності та практичної цінності подальших досліджень і впровадження тренінгових програм для підтримки учнів-мігрантів у складних соціальних умовах.

7. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

У підготовці цього аналітичного звіту та проведенні дослідження ми спиралися на фундаментальні дослідження в галузі психології та педагогіки. Зокрема, було залучено наукові праці, присвячені травмо-інформованій педагогіці, соціально-емоційному навчанню (СЕН) та методиці інтерактивного навчання.

Ця теоретична база стала основою для:

- Розроблення анкети для вчителів.
- Визначення критеріїв аналізу даних.
- Формулювання методології розроблення тренінгової програми.
- Створення системи методичного супроводу вчителів у реалізації тренінгового навчання.
- Структурування результатів дослідження.
- Розроблення практичних рекомендацій.

Такий інтегрований підхід, що поєднує емпіричні дані з глибокими теоретичними напрацюваннями, забезпечив наукову обґрунтованість та практичну цінність представлених у звіті результатів.

Анохіна, В. (2023) Психотравма: що треба знати про психологічну травму, щоб її позбутися. <https://mentoly.com.ua/blog/trauma>

American Psychological Association. (2013). Trauma. <https://www.apa.org/topics/trauma>

Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice-Hall. https://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf

Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. International Journal of Intercultural Relations, 29(6), 697-712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>

Державна служба якості освіти (2023). Навчання українських дітей за кордоном під час війни в Україні. Аналітичний звіт за результатами дослідження. https://osvita.ua/doc/files/news/903/90389/Navchannya_UA_ditey_zakordonom_zvit_SQE.pdf

Дужик, Н. (2020). Соціально-емоційне навчання в системі сучасних педагогічних знань. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 27. Т 2. С. 186–192.

Головатенко, Тетяна Юріївна (2023) Освітологічний вимір концепту «травма-інформоване навчання» у системі професійної підготовки вчителів початкових класів. *Перспективи та інновації науки*, 8 (26). С. 65-78. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26))

Елькін, О. Б. (2023). Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: Сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*, (1(10)), 42–56. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(10\).2023.281654](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(10).2023.281654)

CASEL. (2024). *What is the CASEL framework?* Retrieved April 27, 2025, from <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/>

Caceres, E., & Cain, K. (2022). *A mixed-methods study on the implementation of trauma-informed practices in a rural elementary school* (Doctoral dissertation, Lipscomb University). Lipscomb University. <https://www.proquest.com/docview/2738427244>

Carello, J. Principles for Trauma-informed Teaching and Learning. <https://www.niu.edu/movingforward/resources/principles-for-trauma-informed-teaching.shtml>

Cushner, K., & Brislin, R. (1996). *Intercultural Interactions: A Practical Guide* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. <https://sk.sagepub.com/book/mono/intercultural-interactions-2e/toc>

Jahanfar, A., Hessle, S., Ahmadi, N., Hollander, A. C., Wändell, P., & Back, M. (2021). Evaluation of a school-based intervention to promote mental health of refugee youth in Sweden (The RefugeesWellSchool Trial): Study protocol for a cluster randomized controlled trial. *Trials*, 22 (1), 64. <https://doi.org/10.1186/s13063-020-04995-8>

Лівшиц Г. (2024). Війна як травматична ситуація. Простір психологів. <https://psychology.space/psypedia-post/vijna-yak-travmatychna-sytuacziya/>

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>

Meroni, C., & Velasco, V. (2023). School-based interventions for migrant students in the framework of the health promoting whole-school approach: An umbrella review. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/3/1894>

Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.

Пометун, О., Серова, Г. (2024). Навчання з емпатією. Як вчителі можуть підтримати дітей-переселенців. Методика проведення тренінгових позакласних

занять. Посібник для вчителів, шкільних психологів та вихователів.
https://osvita.ua/doc/files/news/935/93536/Pometun_MetodikaEmpatiya_V_Avtoru.pdf

Пометун, Олена Іванівна and Серова, Галина Володимирівна. (2024). *Організація соціально-психологічної підтримки учнів, які навчаються за кордоном в умовах війни* In: Соціально-психологічна підтримка учасників освітнього процесу : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 106-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 25-26.04.2024. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна, стор. 162-164. <https://lib.iitta.gov.ua/740998/>

Samoilov, O., Krupenyna, N., Mukhina, G., Bykova, V., & Remekh, T. (2024). Psychological and Pedagogical Aspects of Adaptation of Displaced Ukrainian Children to the Educational Environment of Another Country. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2024, Volume 16, Issue 3, p. 391. DOI : <https://doi.org/10.26822/iejee.2024.339>. Retrieved from <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/2209>

SavED. (2024). Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2024.
https://drive.google.com/file/d/1_Krf8n2R0WT5K_ci8_fd-GXj9XfNEPyw/view?usp=sharing

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Колектив авторів:

Пометун О. І.

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Серова Г. В.

старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу: аналітичний звіт (електронне видання)

Київ : Педагогічна думка, 2025.

Підписано до друку_____. Формат 60х90 1/16
Ум. друк. арк.2,1

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-82
e-mail: book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №3563 від 28.08.2009